

Suomen paikka Viron ja Latvian esihistoriassa 1900-luvulla

Timo Salminen

Uusilla itsenäistyneillä kansallisvaltioilla oli 1920-luvun alussa voimakas tarve rakentaa itselleen ja kansalleen menneisyys. Niiden historia oli siihen asti useimmiten ollut osa jonkin suuremman valtakunnan tai hallitsevan ryhmän historiaa. Miten yhteiskunnallis-poliittiset taustaedellytykset ovat 1900-luvulla vaikuttaneet siihen, miten esihistoria on nähty Virossa ja Latviassa ja etenkin miten Suomen esihistoriaa on siinä yhteydessä tarkasteltu? Missä määrin samat perusajatuksot toistuvat ja paljonko ajan poliittis-yhteiskunnalliset olot sanelivat muutoksia?

Artikkeli perustuu 1900-luvun aikana ja 2000-luvun alussa Virossa ja Latviassa ilmestyneisiin esihistorian yleisesityksiin (Moora 1926, 1932; Moora & al. 1936; ENSVA 1955; Selirand – Tõnisson 1963, 1974; Jaanits & al. 1982; Kriiska – Tvauri 2002; LA 1926; LV 1938; Moora 1952; LPSRA 1974; LSV 2001). Virolaiset arkeologit Harri Moora ja Marta Schmiedehelm olivat mukana myös Latvian ensimmäisen esihistorian kirjoitustyössä (LA 1926). A. M. Tallgrenin teos *Zur Archäologie Eestis I–II* (Tallgren 1922, 1925) jää ulkopuolelle, koska suomalaistutkijan kirjoittamana sen näkökulma jossakin määrin poikkeaa Baltian omien tutkijoiden esittämistä eikä vertailu mahdu tämän artikkelin puitteisiin. Toisen maailmansodan jälkeisen ajan ulkovirolaiset ja -latvialaiset arkeologit eivät julkaisseet yhtään entisten kotimaidensa esihistorian yleisesitystä. Ruotsissa vuonna 1940 julkaistu Francis Balodisin *Det äldsta*

Lettland (Balodis 1940) oli vuonna 1938 Latviassa julkaistun teoksen (LV 1938) käännös.

Aluksi 1800-luvulla kuvaa Viron ja Liivinmaan esihistoriasta loivat lähes yksinomaan baltiansaksalaiset tutkijat (poikkeuksia esim. Aspelin 1875, 1884). Koska omien juurten etsiminen oli oleellinen osa koko varhaista arkeologiaa, saksalaiset hakivat Baltiasta germaanisen kulttuurin ja väestön merkkejä. Muodostui käsitys, jonka mukaan varhaisella rautakaudella kulttuurinkantajina olivat olleet gootit ja lopullisesti kulttuurin toivat alkeellisella tasolla eläneille alkupeäräiskansoille vasta kalparitarit keskiajalla. Gootiteorian tärkein muotoilija oli Tarton yliopiston geologian professori Constantin Grewingk ja sen peruspilari muodostui tarhakalmistoista, jotka tulkittiin laivanmuotoisiksi ja yhdistettiin Skandinavian laivalatomuksiin. Päivänpoliittisena tavoitteena oli tukea uhatuksi joutuneita baltiansaksalaisen aatelin erioikeuksia. Venäläiset tutkijat kuten Pavel Viskovatov torjuivat gootiteorian mutta puolestaan korostivat Baltian asukkaiden tiiviitä yhteyksiä itään. (Tvauri 2003.)

Itsenäistymisen jälkeen sekä Virossa että Latviassa organisoitiin arkeologinen tutkimus, opetus ja muinaismuistohallinto. Tarton yliopistoon perustettiin arkeologian oppituoli vuonna 1920, Riikaan 1922. Muinaismuistolaki hyväksyttiin Latviassa 1923 ja Virossa 1925 (EA 2006: 21–22 [Lang]; LSV 2001: 11 [Graudonis]). Molemmissa maissa tuli oman kansallisen esihistoriakuvan ensimmäiseksi

tavoitteeksi goottiteorian kumoaminen ja sen osoittaminen, että virolaisilla ja latvialaisilla on ollut kulttuuri ennen saksalaisten tuloa.

A. M. Tallgrenin professorina Tartossa kasvattamien arkeologien ensimmäiset aloitit itsenäisen uransa 1920-luvun puolivälissä. Harri Mooran populaarikirja *Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal* ilmestyi vuonna 1926. Kirja käsittelee Viron rautakautista kulttuuria, ja sen tavoitteena oli osoittaa kulttuurin olemassaolo Virossa ennen saksalaisvalloitusta. Myös Suomen esihistoria ja Viron esihistoriallinen suhde Suomeen palvelevat Mooralle sen todistamista, ettei virolaisten kulttuuri ollut baltiansaksalaisten esittämään tapaan alkeellinen.

Suomi tarjoaa Mooralle sellaista täydennysaineistoa, jota Virosta ei ole löydetty kuten pukuja. Se on myös Viron kulttuurisen vaikutuksen alainen alue; toisaalta Moora käsittelee Virossa näkyviä myöhäisimmän rautakauden karjalaisvaikutteita (Moora 1926: 7–9, 20, 124–127). Suomi on Mooralle kuitenkin enemmän passiivinen kuin aktiivinen osapuoli. Harvemman asutuksen vuoksi yhteiskunnallinen järjestäytyminen oli Suomessa jäänyt Virosta hiukan jälkeen. Varsinaisesta jälkeenjääneisyyden kuvasta ei silti voi puhua. Jos hyväksytään Håkan Peterssonin määrittely (Petersson 2005: 22–27), Mooran esihistoriakuva ei myöskään täytä nationalistisen tarkastelutavan edellytyksiä, vaikkakin oman esihistorian ja kulttuurin rakentaminen sinänsä on tyypillinen syntymässä olevan kansallisvaltion piirre. Merkittävä taustatekijä oli epäilemättä Tallgrenilta omaksuttu antinationalistinen ajatusmaailma (Tallgrenista ks. Kivikoski 1960: 16–19, 39–40, 65–66). Tämä ilmenee etenkin seuraavassa luonnehinnassa (suom. TS):

On huomattava, että kaiken ns. kansallisen kulttuuriperinnön omaperäisyys on aina suhteellista, kaikki kansat ovat aina lainanneet toisiltaan ja vain se kansakäyminen on vapauttanut niiden oman luomisvoiman. [---] Eli jos katsoisimme mitä tahansa nykyistä "kansallista" kult-

tuuria, löytäisimme sieltä loputtomien yleisinhimillisten elementtien rinnalta vain pienen osuuden todella alkuperäistä – ja silti kukaan ei epäröi nimittää kulttuuria kansansa kansalliseksi omaisuudeksi. Yhtä oikeudenmukaisesti arvostamme myös omien esivanhempiemme muinaista kulttuuria kansallisena omaisuutena. Sillä kansa voi omaksua kaikki kulttuuriarvot, myös lainatut, vain oman kehityskykynsä ja luomisvoimansa puitteissa ja siten se saa oikeuden nimittää niitä omikseen. (Moora 1926: 144–145.)

Samana vuonna 1926 ilmestyi *Latvijas archaiologija*, jonka kirjoittivat Eduards Šturms, Harri Moora, Marta Schmiedehelm, ja Francis Balodis. Jo pidemmän välimatkan vuoksi Suomen osuus on vähäisempi kuin Viron esihistoriassa. Etenkin Balodisin osuus kuitenkin osoittaa, että etäisyys ei ole ainoa syy. Tähän palataan vuonna 1938 ilmestyneen Latvian esihistorian yhteydessä. Eniten Suomea sivutaan Šturmsin kirjoittamassa kivikausiosuudessa: sekä Latviassa että Suomessa esiintyy Baltian arktinen kulttuuri, jonka tunnusmerkkejä ovat liuskenuolenkärjet, kalliopiirookset ja -maalaukset, ihmisveistokset sekä se, että löydöt on tehty pääasiassa asuinpaikoilta eikä kalmistoja tunneta. Kulttuuri liittyy pääasiassa kampakeraamiseen vaiheeseen. Lisäksi Šturms toteaa venekirveskulttuurin leviämisen Suomeen asti. (LA 1926: 16, 22–24.)

Olettaisi Suomeen viitattavan vanhemman ja keskisen rautakauden yhteyksissä, mutta näissä esiintyy vain lyhyitä toteamuksia balttilaisten esinetyyppien laajasta levinneisyydestä rautakaudella (LA 1926: 54, 58–59, 68 [Schmiedehelm].)

Vuonna 1931 ilmestyi A. M. Tallgrenin kirjoittama *Suomen muinaisuus*. Sen mukaan Baltiassa vallitsi goottilainen kulttuurihegemonia 400-luvulle asti. Suomen kielestä osoitetut lainasanat viittasivat siihen, että suomalaisten esivanhempien oli täytynyt siirtyä suppealta alueelta Virosta ja Liivinmaalta Suomeen vuoden 100 jKr. vaiheilla.

Esiroomalaista aikaa leimasivat kummallakin puolella Suomenlahtea ”maastavaellukset ja köyhyys”. (Tallgren 1931: 96, 101, 112, 114–115, 117–118, 136, 143–145.)

Harri Moora kritisoi kirjeessään Tallgrenille sitä, että Suomi olisi pronssikauden jälkeen autioitunut. Etenkin Varsinais-Suomen asemaa hän piti siksi suotuisana, ettei se ole voinut koskaan autioitua kokonaan. Uudisasutusta Viroota Suomeen ajanlaskun taitteen jälkeen Moora ei sinänsä kiistänyt. (SKK Coll. 230 Harri Moora A. M. Tallgrenille 21.3.1932; Tallgren 1931: 96, 100–101, 105, 110–121, 136, 142–153, 157.) Tallgrenin vastauskirje ei ole säilynyt.

Onkin yllättävää, ettei edellä selostettu kuvastu mitenkään Harri Mooran *Die Vorzeit Estlands* -teoksessa eikä *Eesti ajalugu I* -teoksen esihistoriassa (Moora 1932, Moora & al. 1936¹). Nämä ovat sisällöltään pitkälti yhtenevät. Suomen käsittely noudattelee molemmissa samoja pääsuuntaviivoja.

Moora soveltaa useissa yhteyksissä Suomen arkeologisia havaintoja ja suomalaisen kansatieteen tuloksia virolaiseen yhteyteen. Hänen esihistoriakuvansa yleiset selitystekijät ovat luonnonolot sekä kauppa, vaihto ja talous. Tämän selittää epäilemättä maailmantalouden kehityksen voimakas heijastuminen Viroot, kriisi 1920-luvun lopussa ja kasvu 1930-luvun puolivälistä alkaen. (talouskehityksestä Zetterberg 2007: 564–576.)

Moora nostaa kivikaudella esiin Võisikun kulttuurin aikaisen siirtolaisuuden Viroota Suomeen (Viron mesoliittisen ajan periodisoinnin muutoksista Lang – Kriiska 2001: 85–87, EA 2006: 59– [Kriiska]) ja kampakeramiikan yhteisen kulttuurialueen viitaten yhteiseen etniseen perustaan. Tärkeämpi kulttuuristen yhtenevyysien selittäjä Mooran mukaan kuitenkin olivat luonnon ja talouden asettamat yhteiset edellytykset. (Moora 1932: 21, Moora & al. 1936: 23–30.)

Nyt Moora tulee vastaan kansallisen historiakäsityksen vaatimuksille mutta suuntaamatta sanojaan edelleenkin toisia kansoja vastaan (suom. TS):

3. joon. Naise rõivastus
Lääne-Soomes umb.
1100. a. p. Kr.

Länsisuomalainen naisen vaatetus vuoden 1100 tienoilla. Moora 1926 kuva 3 (s. 7) mukaan.

Olisi kuitenkin yksipuolista väittää, että ulkoiset olosuhteet yksinään sanelivat materiaalsen ja kulttuurisen hyvinvoinnin. Ei saa unohtaa, ettei kumpikaan olisi ollut mahdollinen ilman Viron silloisten asukkaiden omaa aktiivista ja luovaa panosta. [---] Itse asiassa Viron nuoremman rautakauden kulttuuri on itsenäisempi kuin se oli koskaan aikaisemmin ollut. Sillä on leimallisesti kansallinen luonne ja se eroaa ei ainoastaan kokonaisuutena vaan, vaikkakaan ei ehkä useimmissa mutta kuitenkin useissa, yksittäisissä muodoissaan naapurialueiden kulttuureista, siitä huolimatta, että se oli niiden kanssa tiiviissä yhteydessä. [---] Tämä kansallinen luonne todistaa meille silloisten virolaisten itsenäistä makua ja luomishenkeä; tuontiesineet ja kulttuurilainatkaan, jalometalleista puhumatta, eivät tulleet meille itsestään tai vain vii-

kinkiretkien ja maamme suotuisan maantieteellisen aseman ansiosta. Mikään kansa ei rikastu vain sen voimalla, että sen naapurit ovat rikkaita, vaan rikkaus on ansaittava omalla työllä, minkä tiedämme hyvin oman aikamme kokemuksista – ja toisin se ei ollut aikaisemminkaan. [---] Niin kauan kuin virolaiset osoittivat vähemmän yritteliäisyyttä, he pysyivät myös köyhempinä ja heidän ostovoimansa pienempänä. [---]

Samat yleiset suotuisat olosuhteet ja maamme kauppamaantieteellinen asema, jotka mahdollistivat nuoremman rautakauden väestölle sen hyvinvoinnin, aiheuttivat myös sen, että naapurit useammin kuin kerran yrittivät saada maan valtaansa. [---] Että silloisilta virolaisilta vaati voimia ja kykyä pitää maansa kuvatuissa suotuisissa oloissa hallussaan ja puolustaa vapauttaan, näkyy suurissa linnoissamme, jotka ovat mahtavimpia ei vain omien muinaisjäännöstemme vaan koko länsisuomalaisen alueen muistomerkkien joukossa. (Moora 1932: 78–80.)

Suomi esiintyy Mooran tulkinnassa Viron kaupan vientialueena roomalaisajasta alkaen. Keskisellä rautakaudella maiden kehitys eriytyy, kun Viro vakiintuu maatalousmaaksi. Myöhäisrautakaudella Skandinavian-kauppausee Suomessa keskeiseen asemaan, mikä höllentää Suomen ja Viron yhteyttä. Sillä on puolestaan negatiivinen vaikutus Viron talouteen. Kauppa- ja talousselityksen rinnalla Viron ja Suomen suhteen selittäjänä kulkee koko ajan vanha siirtolaisuus selitys. Suomi on nytkin pääasiassa vastaanottava puoli. (Moora 1932: 41; Moora & al. 1936: 104–105.)

Kolmikymmenluku oli kaikissa Baltian maissa nationalismin ja autoritaarisen valtiojärjestyksen nousuaikaa. Virossa kansallismieliset taloudelliset piirit tukivat linnavuorilla tehtyjä kenttätutkimuksia. Populaariyhteyksissä vakiinnutettiin kuva hyvin organisoidusta ja suhteellisen tasa-arvoisesta

muinaisyhteiskunnasta. Tätä kuvaa levittivät kuitenkin aktiivisemmin muut kuin ammatitarkeologit. (Moora 1939: 7–8; EA 2006: 26–28 [Lang].) Viron keskeisistä rautakaudentutkijoista Harri Moora ja Eerik Laid olivat kuuluneet demokraattisia ja liberaaleja aatteita ajaneeseen Veljesto-ylioppilasseuraan ja Marta Schmiedehelm puolestaan saanut koulukasvatuksensa ja huomattavan osan yliopistosivistyksestään Pietarissa. Myös Tallgren kuului Veljeston piiriin. (SKK Coll. 230 Marta Schmiedehelm A. M. Tallgrenille 31.5.1921, EÜS „Veljeston“ entiset jäsenet Tallgrenille 26.2.1933, 24.2.1940; Trummal 2000: 125–126; Marksoo 1999: 125.)

Latvian arkeologiassa tilanne oli osittain toinen, koska professori Francis Balodisin oma aatemaailma oli nationalistinen. Myös hallitus tuki avokätisesti arkeologisia tutkimuksia entistä kansallisemmän esihistoriaku- van saavuttamiseksi. (LV 1938: 8 [Balodis]; Vasks 1998: 23–24.)

Selvemmin kuin virolainen vastineensa latvialainen esihistoriakuva suuntautui kolmikymmenluvulla yhä saksalaisia ja gootti-teoriaa vastaan. Suomesta Balodis kirjoittaa vuonna 1938 julkaistussa Latvian esihistoriassaan yleisesti vähän. Latvian omat suomalais-ugrilaiset hän esittää alkeellisuuden ruumiillistumina, joille balttien maahantulo vasarakirveskulttuurin myötä toi kulttuurin. Andrejs Vasks on huomauttanut siitä, miten tulkinta ei oikeastaan lainkaan poikkea baltiansaksalaisten esihistoriakovasta. Vain toimijat on vaihdettu. (Vasks 1998: 25.) Balodis toteaa kampakeraamisen kulttuurin kuuluminen suomalais-ugrilaisille; nationalistisista syistä sekin on osoitettava alkeellisemmaksi kuin balttien vasarakirveskulttuuri ja rappeutuvaksi. Rappeutuminen näkyy esimerkiksi keramiikan rikkaan koristelun häviämisenä. (LV 1938: 36–41.)

Toinen maailmansota ja sitä kaikissa Baltian maissa seurannut Neuvostoliiton valtakausi muuttivat myös arkeologian poliittisen kehityksen. Marxismi-leninismi saneli sekä yleiset periaatteelliset lähtökohdat että konkreettisen yhteiskuntahistoriallisen ke-

hityskulun, johon esihistorialliset löydöt oli sovitettava. Ytimenä oli kulttuurin sisäinen, tuotantosuhteiden määräämä kehitys. Viisikymmenluvun alkuun asti se oli ainoa sallittu selitys. Myös kielten synty selitettiin paikallisena; suunta oli vienyt moninaisuudesta kohti yhtenäisyyttä. Poliittisena tavoitteena oli venäjän kielen aseman vahvistaminen ja sen selittäminen luonnolliseksi kehitykseksi. Etnisen historian tutkimus oli oleellinen osa neuvostoarkeologiaa samasta syystä. Valloitetuilla alueilla kuten Baltian maissa yhteiskunnan kehitys oli selitettävä myös läheiseksi vanhavanäläisen yhteiskunnan kanssa. Tästä vapauduttiin 1960-luvun kuluessa, jolloin muutoinkin liu'uttiin kohti perinteistä kulttuurihistoriallista tulkintaa ja alettiin usein kuitata marxismin vaatimukset muodollisilla viittauksilla. Neuvostokauden alussa tutkijoiden oli tuomittava myös omat aikaisemmat tulkintansa. (EA 2006: 29–30 [Lang]; Vasks 1998: 27–29; Ligi 1994: 114.) Stalinin kuolemaan asti Neuvostoliiton yhteydet länsimaihin olivat vähäisiä ja tiukasti valvottuja, mikä heijastui myös tutkimuksen rajoihin. Myöhemminkin NKP:n yhtenä erityistavoitteena oli virolaisten ja suomalaisten välisten yhteyksien rajoittaminen (Graf – Roiko-Jokela 2004: 11–12, 35–36, 38–40, 48–49, 74–ym.).

Ensimmäinen laaja neuvostovallan aikainen Baltian maan esihistorian yleisesitys oli Harri Mooran kirjoittama *Pirmatnēja kopienas iekārta un feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā* (Moora 1952). Ideologisesta pakkopaidasta ja runsaista Marx-, Engels-, Lenin- ja Stalin-viittauksista huolimatta kuva on tasapainoinen, eikä sen yleistä arvoa ole myöhemminkään kiistetty (Vasks 1998: 27–28).

Suomeen teoksessa viitataan vain kolmesti: vasarakirveskulttuurissa kuvastuu balttiväestön leviäminen Lounais-Suomeen asti, jotkin zemgalilaisperäiset esinetyypit levisivät keskisellä rautakaudella kaupankäynnin myötä Suomeen sekä eräät aiemmat tutkijat pitivät Väinä- ja Koivajokien liiviläisiä Karjalasta tulleina (Moora 1952: 43–45, 103,

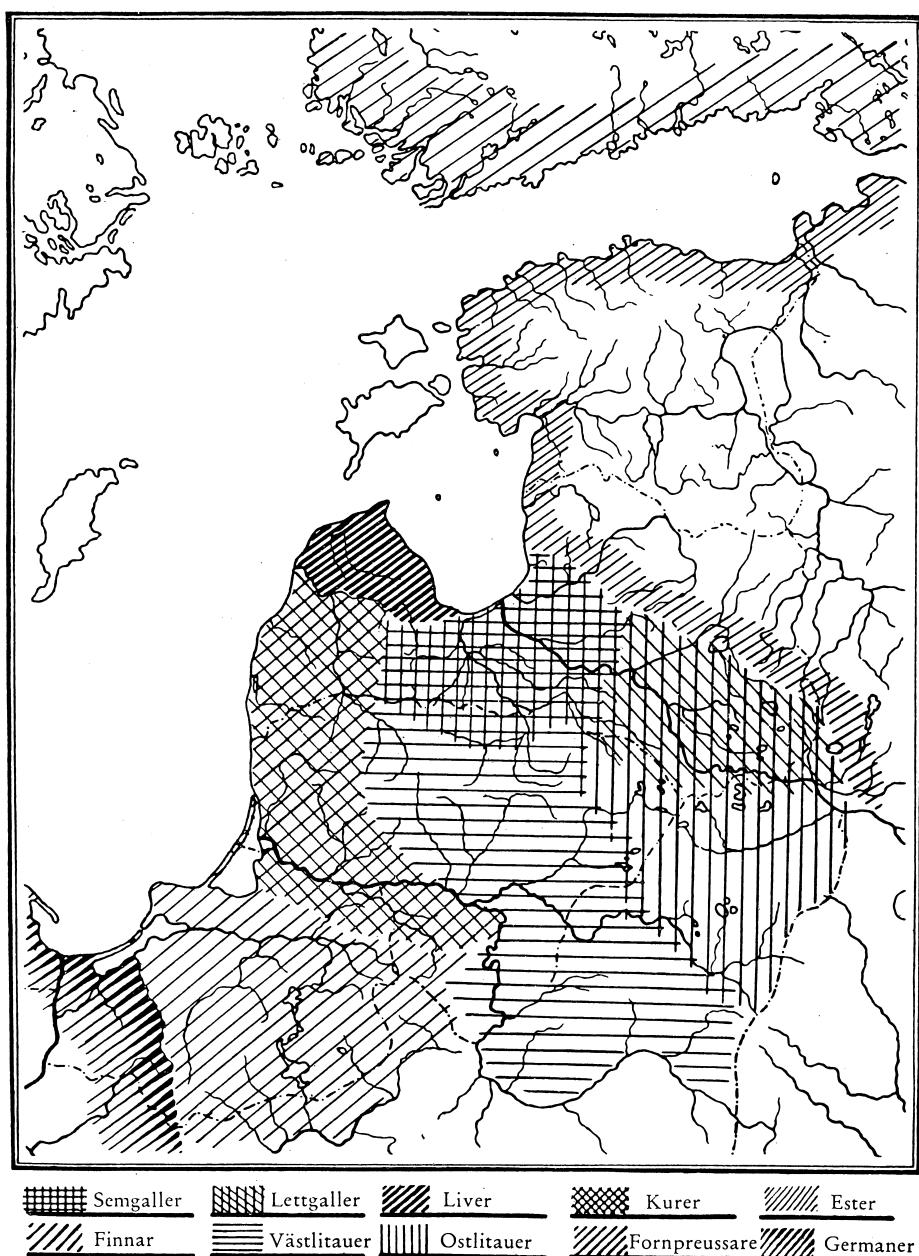
167–168).

Kolme vuotta Latvian esihistorian jälkeen ilmestyi samoin Mooran kirjoittama Viron esihistoria *Eesti NSV ajalugu I* -teoksen osana. Koska kulttuuri kehittyi omista sisäisistä lähtökohdistaan, naapurimaista ei tässäkään juuri puhuta. Suomen osalta poikkeuksena ovat lähinnä balttiheimot vasarakirveskulttuurin tuojina. Varhaisella rautakaudella oli toki ollut ”vähemmän tärkeitä” yhteyksiä Viirasta Skandinaviaan ja Suomeen, jossakin määrin siirtolaisuuttakin. Viron tärkeimmät esihistorialliset suhteet suuntautuivat kuitenkin etelään ja itään. Lisäksi Moora esittää joitakin yksinkertaisia toteamuksia oloista Suomessa, siihen tapaan kuin ”Suomenlahden pohjoispuolella asuivat suomalaiset heimot”. (ENSVA 1955: 32, 50, 73.)

Astetta populaarimmaksi oli tarkoitettu vuonna 1963 (2. p. 1974) ilmestynyt Jüri Selirannan ja Evald Tõnissonin teos *Läbi aastatuhandete*. Kirjan ensimmäinen painos julkaistiin myös suomeksi, ja vuonna 1984 ilmestyi uusi laitos englanniksi (Selirand – Tõnisson 1963, 1970, 1974, 1984).

Etenkin vuoden 1974 painoksessa kulttuuriyhtäläisyydet Suomeen on voitu tuoda entistä selkeämmin esiin. Myös uudet metodit saavat osansa verrattaessa Kundan radiohiiliajoituksia Suomen Askolan ajoituksiin. Tuonaikaisen oletuksen mukaan Suomen vanhimpina pidetyt mesoliittiset löydöt olivat Kundaa 1000–1500 vuotta vanhempia. Nykykäsityksen mukaan maiden vanhimpien löytöjen välillä ei ole merkittävää ikäeroa. (Selirand – Tõnisson 1974: 20–35, 41–42; Kriiska – Tvauri 2007: 18–19; Takala 2004: 175.)

Tyypillisen kampakeramiikan kulttuurialueen selitys suomalais-ugrilaiseksi oli vakiintunut: neoliittisen kivikauden yhteinen kulttuuri ulottui Uralilta Itämerelle ja merkitsi itämerensuomalaisten tuloa idästä 3. vuosituhannen puolivälissä sekä sulautumista aiempaan väestöön sekä Suomessa että Virossa. Selitys oli vakiinnutettu osaksi virallista neuvostovirolaista esihistoriakuvaa 1950-luvun puolivälissä osittain sen osoitta-

Baltiheimot naapureineen roomalaisella rautakaudella. Balodis 1940 s. 75 mukaan. Sama kartta värillisenä LV 1938 taulu s. 80 jälkeen

miseksi, että virolaisilla oli useiden vuosituhansien pituiset juuret maassaan. Moora oli esittänyt samansuuntaisen näkemyksen jo 1930-luvulla, mutta sen julkaisemiselle aiempaa varmempana teoriana – eritoten venä-

läistutkijoihin ja itäiseen alkuperään viitaten – oli 1950-luvulla ulkoinen tarve venäläistämisen paineessa. (Moora & al. 1936: 23–30, Moora 1956: 51–53, Jaanits 1956: 121, 124–125; EA 2006: 47–48 [Konsa], 62,

66 [Kriiska], 88 [Lang]; Ligi 1993b: 32; vrt. Latvian osalta Vasks 1998: 31–32.) Baltian neuvostotasavaltojen arkeologisessa tulkin- nassa ei sen sijaan ollut sijaa Richard Indre- kon Ruotsissa julkaisemalle käsitykselle, että Baltian maiden väestön samoin kuin idän suomalais-ugrilaisten juuret olivat Keski- ja Länsi-Euroopan paleoliittisissa kulttuureissa. Virossa oli Indrekon mukaan osoitettavissa väestön jatkuvuus mesoliittisesta ajasta alka- en. (Indreko 1948: 381–, 397–398, 406–409; Indreko 1964: 33–34.) Neuvosto-Baltiassa ei voitu perustaa tulkintaa emigranttitutkijan nä- kemykselle, ja etenkin vetoaminen läntiseen taustaan oli mahdotonta. Moora joutui A. J. Brjusoviin viitaten nimenomaan torjumaan ”porvarillisten tutkijoiden tendenssimäisen väitteen”, että Viron varhaisimmat asukkaat olisivat tulleet lännestä. (ENSVA 1955: 9; ks. myös Zvelebil 2001: 33; Lang 2001: 49–50.)

Suora seuraus kampakeraamiseen aikaan johdetusta asutuksellisesta ja etnisestä jatku- vuudesta oli 1930-luvulla esitettyyn verrattu- na uusi tulkinta Suomen vanhemmasta rauta- kaudesta: vaikka Virosta epäilemättä olikin siirtynyt asukkaita Suomeen ensimmäisen vuosituhannen alkupuoliskolla, siirtolaisuus- den merkitystä ei saanut liioitella. Suomes- sakin alkuperäiset asukkaat olivat pysyneet kivikaudesta asti, ja heidän osuutensa kult- tuurikehityksessä oli ollut ratkaiseva. Vuoden 1963 painoksessa selitetään Suomen kulttuu- riyhtäläisyydet Viroon sukulaiskansojen pit- kääkaikaisen kanssakäymisen tulokseksi, kun taas vuonna 1974 todetaan saman heimon asuvan kummassakin maassa. Tulkintaan on siis yhdessätoista vuodessa tullut vivahde- ero. (Selirand – Tõnisson 1963: 55–57, 59, 116–117, 154; Selirand – Tõnisson 1974: 117, 155–157.) Tässä yhteydessä on jälleen kiintoisaa muistaa Harri Mooran 1930-luvul- la yksityisesti ilmaisema kriittisyys Suomen autioitumistulkintaa kohtaan.

Seuraava uusi Viron esihistorian yleisesi- tys ilmestyi vuonna 1982. Teoksen suunnit- telu oli kuitenkin alkanut jo 1960-luvulla, ja tekstit valmistuivat 1970-luvun puolivälissä. Siten tulkinnat edustavat lähinnä 1970-luvun

alkupuolen tilannetta. (Jaanits & al. 1982: 5, 16–19; EA 2006: 35–36, 39 [Lang].) Yhteis- kunnallis-poliittiset perusteet olivat siis samat kuin teoksen Selirand – Tõnisson 1974 ilmes- tyessä. Ideologinen valvonta oli helpottanut 1960-luvulla mutta tiukkeni jälleen 1970-lu- vulla. (EA 2006: 32, 36–37 [Lang], 137, 146 [Mäesalu – Valk]; Vasks 1998: 29–31.)

Tuolloisessa virolaisessa esihistoriaku- vassa toistuvat jo aiemmista kokonaisesi- tyksistä tutut yhtäläisyydet Suomeen kuten kampakeramiikan kulttuurialue tai vasarakir- veskulttuurin balttisiirtolaisuus. Sen lisäksi nostettiin esiin myös aiheita, jotka olivat ai- emmin joko käytännöllisistä tai ideologisista syistä tai tutkimustilanteen vuoksi jääneet vä- hälle huomiolle, vaikeivät tulkinnat sinänsä olleet enää uusia. Näin viitattiin mesoliittisen ajan siirtolaisuuteen Kundan kulttuurin piiris- tä Suomeen, jossa tulokkaita olivat sekoittu- neet Suomen siihenastisiin asukkaisiin. Toi- saalta annettiin ymmärtää myös Suomea sii- hen asti asuttaneen Suomusjärven kulttuurin väestön tulleen Baltian kautta etelästä, vaikka kyseessä ei ollutkaan sama Kundan kulttuu- rin väestö. (Jaanits & al. 1982: 27, 33, 52, 57, 67, 71, 75–77, 102, 111–118 [Jaanits].) Harri Moora ja Lembit Jaanits olivat 1950-luvulla viitanneet Kundan kulttuurin ulottumiseen myös Suomen alueelle. (Moora 1956: 49; Jaanits 1956: 120.)

Nyt todettiin ensi kertaa myös prons- sikautiset yhtäläisyydet kuten tekstiilike- ramiikka, jonka osalta tyydyttiin pelkkään mainintaan, sekä kiviarkkuhaudat, joita pi- dettiin sekä Suomessa että Baltiassa läntisten vaikutteiden tuotteena, mutta ennen kaikkea tuotiin ensi kertaa yleisesitykseen käsite As- van kulttuuri. Asvan kulttuurilla tarkoitettiin pronssikauden linnoitettujen asuinpaikkojen kulttuuria, joka nähtiin yhtäläisenä sekä Suo- messa että Virossa. Kulttuurin yhtenevyys vanhemmalla metallikaudella tulkittiin osoi- tukseksi etnisestä sukulaisuudesta. Suurta siirtolaisuutta Virosta Suomeen ei ollut ta- pahtunut. Sitä osoitti Silvia Laulun mukaan Suomen tarhakalmistojen kehityksen jäämi- nen alkuasteelleen ja erilaistuminen Viroon

verrattuna sen jälkeen. Keskiseltä rautakaudelta alkaen kulttuurinen omaperäisyys oli vahvistunut Suomessa ja vaikutteita oli kulkenut myös Suomesta Viroon. (Jaanits & al.: 129, 158–159, 168 [Lõugas], 210–212, 242, 247, 252, 295, 298 [Laul].) Kuva ei siis merkittävästi poikkea Selirannan ja Tõnissonin vuonna 1974 esittämästä, mutta kuitenkin esimerkiksi ulkoa otetuista vaikutteista voitiin kirjoittaa entistä avoimemmin.

Suomalainen ja virolainen tulkinta Suomen asutushistoriasta kohtasivat, kun Suomessakin siirryttiin jatkuvuusteorian kannalle (Salo 1984: 220–223).

Latviassa julkaistiin uusi laaja esihistoriateos vuonna 1974 (LPSRA 1974). Poliittiset taustaedellytykset olivat jokseenkin samankaltaiset kuin Virossakin. Tosin joissakin 1970-luvun alun aikalaisarvioissa Viroa on pidetty Baltian neuvostotasavalloista vapaa-mielisimpänä ja Latviaa stalinistisimpana (Küng 1975: 59–60, 141–142). Viitteet Suomen esihistoriaan ovat tässä julkaisussa runsaampia kuin yhdessäkään toisessa Latvian esihistoriassa.

Kampakeraamisen kulttuurialueen suomalais-ugrilaisuus esiintyy jälleen, olihan se muodostunut vakiintuneeksi osaksi arkeologista tulkintaa Latviassa jo ennen sotia. Varhaisen tekstiilikeraamikan kulttuurialuetta luonnehditaan ja rajataan tarkemmin kuin Virossa muutamaa vuotta myöhemmin (vrt. Jaanits & al. 1982: 118 [Jaanits], 168 [Lõugas]). Se ulottui toisen vuosituhannen lopussa Volgalta ja Okalta Suomeen, Viroon ja Latviaan. Kivikauden yhteydessä mainitaan useita esinetyyppejä, joita oli tullut vaihtokaupan tuomina Suomesta ja Karjalasta Latviaan. Myöhäiseltä kivikaudelta vanhemmalle rautakaudelle lukuisien esinemuotojen yhteydessä on mainintoja esiintymisestä myös Suomessa. Erityisesti Jānis Graudonisin kirjoittamissa vanhemman metallikauden ja roomalaisajan osissa Suomi palvelee yleisenä vertailukohana, johon Latvian kulttuuri-ilmiöitä rinnastetaan hiukan vastaavana tapaan kuin Harri Moora oli tehnyt Virossa 1920-luvulla (Moora 1926). Myöhempien aikakausien yhtey-

dessä Suomen osuus rajoittuu toteamuksiin eteläbalttilaisten esineiden leviämisestä Latvian alueen asukkaiden välittämänä vanhemmalla rautakaudella sekä yksittäishuomioihin Suomen keskisen ja myöhäisen rautakauden esinekulttuurista. Kokonaisarviota esihistoriallisten Suomen ja Latvian suhteesta ja yhteyksistä teos ei sisällä. (LPSRA 1974: 37, 41 [Zagorskis], 46–47, 51 [Loze], 76, 80–84, 110–120 [Graudonis], 157 [Atgāzis], 254 [Šnore – Mugurēvičs – Atgāzis], 266 [Zariņa].)

Jüri Selirannan Suomessa julkaistu *Viron rautakausi* (Selirand 1989) perustuu vuonna 1984 Oulun yliopistossa pidettyihin luentoihin. Kulttuuriyhtäläisyydet ja -yhteydetkin Viron ja Suomen välillä ovat aiempaa vahvemmin esillä, mutta teos ei sinänsä tuo tulkintaan uutta.

Baltian maiden itsenäistyttyä uudelleen 1990-luvun alussa nimenomaan nuoren ja keskipolven tutkijat kokivat siihenastisen esihistoriakuvan poliittisesti määräytyneeksi ja alkoivat ottaa etäisyyttä siihen. Virossa se johti sukupolvien väliseen väittelyyn siitä, oliko 1960-luvulla vakiinnutettu näkemys virolaisesta esihistoriallisesta yhteiskunnasta ollut ideologisesti väritynyt tulkittessaan vielä myöhäisrautakautisenkin yhteiskunnan suhteellisen tasa-arvoiseksi. (Ligi 1993a, 1994a, 1994b, jossa uusi tulkinta on perusteltu tieteellisesti, 1995; Selirand 1994; Tõnisson 1994a, 1994b.) Uudet löydöt muuttivat esihistoriakuvaa, mutta ennen kaikkea nuoremmat tutkijat kokivat, että läntiseen kulttuuripiiriin liittyminen vaatii neuvostoaikana syntyneiden kansallisten harhojen hylkäämistä. Heilläkin oli siis oma ideologinen tavoitteensa. Uuden näkemyksen keskeisiksi eteenpäin viejiksi ja kehittäjiksi nousivat Priit Ligi ja Valter Lang. Vanha tutkijapolvi joutui syrjään arkeologian valtavirrasta.

Väittely merkitsi myös länsimaisen teoreettisen keskustelun omaksumista. Tulkinta jo pronssikautisen yhteiskunnan kerroksellisuudesta löi itsensä suhteellisen nopeasti läpi. Lisäksi kun aiemmin kalmistojen puuttuminen tulkittiin merkiksi asutuksen

puuttumisesta ja kalmistojen tulo väestön ilmaantumisesta, 1990-luvulta alkaen näiden muutosten on nähty kuvastavan muutoksia pikemmin yhteiskunnassa kuin asutuksessa. (Lang 2007: 143–144, 164–169 ym.) Etnisiä selityksiä vältetään eikä väestönsiirroilla nähdä olleen merkittävää osaa esihistoriallisessa kulttuurikehityksessä (ks. esim. Kriiska – Tvauri 2002: 84; Kriiska 2004: 33–53). Etnisten selitysten karttaminen on yleistä eurooppalaisessa 1990-luvun lopun ja 2000-luvun arkeologiassa ja johtuu etnisen nationalismin väärinkäytöstä etenkin Balkanin alueella 1990-luvulla (Jones – Graves-Brown 1996 ym., Vasks 1998: 37).

Suomen suhteellinen merkitys varsinkin Viron esihistorian selitysmalleissa on viime vuosina supistunut. Tosin Virossa ei ole sitten vuoden 1982 julkaistu laajaa esihistorian yleisesitystä vaan pelkästään kaksi suppeahkoa oppikirjoiksi tarkoitettua teosta. (Kriiska – Tvauri 2002; Lang 2007.)

Kivikauden tulkintaan Suomi on antanut lisämateriaalia kuten Karijoen Susiluolan mahdolliset ihmistoiminnan merkit², kuoppapyynti, meripihkalöydöt haudoista, reenjalakset sekä merkit mahdollisesta skandinaaviesineiden kulkemisesta Suomen kautta Viroom (Kriiska – Tvauri 2002: 17, 38, 61–62, 68, 91). Antrean löydön ja Suomusjärven kulttuurin lähtökohtien nähdään edelleen olevan Viron Kundan kulttuurissa, ja tyypillisen kampakeramiikan kulttuurialueeseen luetaan sekä Viro että Suomi. Etnistä selitystä ei käytetä. (Kriiska – Tvauri 2002: 41, 47, 54–55, 67.) Sen sijaan myöhempien aikojen osalta viittaukset Suomeen rajoittuvat toteamuksiin vanhemman rautakauden kulttuurin yhteisistä piirteistä (Kriiska – Tvauri 2002: 127–133). Suomi tarjoaa siis vertailu- ja lisämateriaalia muttei ole osa selitystä. Näin on useimmiten muidenkin naapurialueiden laita. Siinä mielessä on palattu pitkälti Harri Mooran vuoden 1926 lähestymistapaan, minkä voi selittää alitajuiseksi pyrkimykseksi osoittaa Viron esihistoriallisenkin kulttuurin itsenäisyys.

Latviassa keskustelu ei ollut yhtä selvästi sukupolvittain jakautunutta eikä ero varhem-

paan näkemykseen yhtä jyrkkä kuin Virossa. Uutta tietä tulkinnoille on etsinyt esimerkiksi Andrejs Vasks, mutta toisaalta myös eräät vanhemmat tutkijat kuten Ilga Zagorska ovat omaksuneet uusia lähestymistapoja. Vuonna 2001 ilmestyneeseen Latvian esihistorian yleistekseen (LSV 2001) kirjoittivat useat keskenään eri-ikäiset tutkijat, vanhimpana Jānis Graudonis (1913–2005), mikä näkyy teoksessa käytettyjen selitysmallien keskinäisenäkin ristiriitaisuutena.

Latvian esihistorian yleiskäsittelyssä Suomen osuus riippuu lähinnä kunkin yksittäisen kirjoittajan valinnoista. Suomen esihistoria palvelee olennaisena rinnakkais- ja vertailuaineiston tarjoajana mesoliittisen ajan ja vanhemman metallikauden osissa, joista ensiksi mainitun on kirjoittanut Ilga Zagorska ja jälkimmäisen Jānis Graudonis. Ristolän löydön Zagorska katsoo todistavan yhteisestä kulttuurista Suomessa ja Latviassa, mutta sen sijaan hän ei varsinaisesti ota kantaa siihen, ulottuiko Kundan kulttuuri Suomeen asti vaan tyytyy mainitsemaan, että suomalaiset tutkijat näkevät tilanteen niin (LSV 2001: 46, 57). Antrean verkko, mesoliittiset reenjalalöydöt, hautojen esiintyminen asuinpaikoilla ja punamullan käyttö niissä sekä puiset hirvenkuvat todetaan lisäksi täydentävänä aineistona (LSV 2001: 46, 61–62, 64, 68). Neoliittisen ajan käsittelyssä Ilze Loze pitäytyy vanhoissa toteamuksissa kampakeramiikan levinneisyydestä ja sen edustaman väestön suomensukuisuudesta (LSV 2001: 79, 112).

Jānis Graudonisin kirjoittama vanhemman metallikauden käsittely seuraa samankaltaisia pääsuuntaviivoja kuin hänen tekstinsä samasta aiheesta vuonna 1974 (LPSRA 1974: 61–130). Hän viittaa edelleen hyvin usein suomalaisiin vastineisiin sekä kiinteiden muinaisjäännösten että esineiden yhteydessä (LSV 2001: 157, 162, 164, 170). Nuorakeräamisen väestön hän katsoo siirtyneen Latvian kautta Suomeen ja edustavan myös Suomessa balttilaista etnistä perimää. Samoin naarmupintaisen keramiikan hän yhdistää Suomesakin baltteihin. Luonnonolojen pakotettua viljelyeläinkeinoilla eläneen nuorakeräamisen

väestön siirtymään Suomessa metsästyksen, se läheni alkuväestöä ja lopulta sulautui siihen. Kiviarkkuhaudat ovat tämän väestön hautoja, jotka vähitellen levisivät Suomesta Viron saarten kautta Latviaan. (LSV 2001: 178–183.)

Myöhempien aikakausien käsittelyssä Suomen osuus on marginaalinen.

Virossa ja Latviassa ilmestyneiden esihistorian yleisesitysten tarkastelu osoittaa, että yhteiskunnallis-poliittinen tausta ja kehys ovat vaikuttaneet esihistoriateosten julkaisemiseen ja siihen, miten kulttuuri-ilmiöitä on voitu ja pitänyt tulkita. Toisaalta eräät 1930-luvulla luodut perustulkinnat kuten suomalais-ugrilainen kampakeramiikka ovat säilyttäneet asemansa silmiinpistävän vahvoina järjestelmänmuutoksista ja aineiston karttumisesta riippumatta, jos ne on voitu valjastaa uuden tilauksen täyttäjiksi.

Loppuviitteet

¹ Eesti ajalugu I ilmestyi alkuaan vuonna 1935 ja siitä otettiin muuttamaton toinen painos seuraavana vuonna. Tässä on viitattu toiseen painokseen.

² Susiluolaa ei mainita enää saman teoksen suomenkielisessä painoksessa. Kriiska – Tvauri 2007.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Suomen kansalliskirjasto (SKK)
Coll. 230 A. M. Tallgrenin kokoelma

Kirjallisuus

Aspelin, J. R., 1875. *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 51. Helsinki.
Aspelin, J. R., 1884. *Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumus-aloilta V. Rauta-aika. Itämeren maakuntien muinaiskaluja – Antiquités du Nord Finno-ougrien V. L'âge du fer. Antiquités des Provinces Baltiques*. G. W. Edlund, Helsinki.

EA 2006 = *Estonian Archaeology 1. Archaeological Research in Estonia 1865–2005*. Tartu University Press, 2006.

ENSA 1955 = *Eesti NSV ajalugu I. Kõige vane-mast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni*. Toimetanud A. Vassar. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955.

Graf, Mati – Roiko-Jokela, Heikki, 2004. *Vaerallinen Suomi. Suomi Eestin Kommunistisen Puolueen ja Neuvosto-Viron KGB:n silmin*. Minerva, s. l.

Indreko, R., 1948. *Die mittlere Steinzeit in Estland. Mit einer Übersicht über die Geologie des Kunda-Sees von K. Orviku*. KVHAAH 66. Stockholm.

Indreko, R., 1964. *Mesolithische und frühneolithische Kulturen in Osteuropa und Westsibirien*. KVHAAH/Antikvariska serien 13. Stockholm.

Jaanits, L., 1956. Eesti NSV territooriumi kivi-aja elanike päritolust. *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik*: 120–146. Toim. Harri Moora. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.

Jaanits, L. & Laul, S. – Lõugas, V. – Tõnisson, E., 1982. *Eesti esiajalugu*. Eesti Raamat, Tallinn.

Jones, Siân – Graves-Brown, Paul, 1996. Introduction, Archaeology and cultural identity in Europe. *Cultural Identity and Archaeology. The construction of European communities*. Routledge, London – New York. S. 1–24.

Kivikoski, Ella, 1960. *Tehty työ elää. A. M. Tallgren 1885–1945*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Kriiska, Aivar, 2004. *Aegade alguses. 15 kirjutist kaugemast minevikust*. Tallinn.

Kriiska, Aivar – Tvauri, Andres, 2002. *Eesti muinasaeg*. Avita, Tallinn.

Kriiska, Aivar – Tvauri, Andres, 2007. *Viron esihistoria*. SKS Toim. 1105. Helsinki.

Küng, Andres, 1975. *Mitä Baltiassa tapahtuu?* Suom. Matti Arjanne – Seppo Kervinen. Kustannuspiste, Tampere.

LA 1926 = *Latvijas arhaioloģija*. AS Valters un Rapa, Rīga 1926.

Lang, Valter, 2001. Interpreting archaeological cultures. *Trames* No. 1, Vol. 5 (55/50), 2001: 48–58.

Lang, Valter, 2007. *Baltimaade pronksi- ja rauaaeg*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

Lang, Valter – Kriiska, Aivar, 2001. Eesti esiaja periodiseering ja kronoloogia. *Eesti arheoloogia ajakiri* 5/2: 83–109.

- Ligi, Priit, 1993a. Henrik, Körber, Engels ning Eesti ühiskond muinasajal. *Looming* 8/1993: 1132–1138.
- Ligi, Priit, 1993b. National romanticism in archaeology: The paradigm of Slavonic colonization in North-West Russia. *Fennoscandia Archaeologica* X: 31–39.
- Ligi, Priit, 1994a. Poliitika, ideoloogia ja muinasteadus. *Looming* 1/1994: 110–121.
- Ligi, Priit, 194b. Tuuleveskid, Dulcinea ja Eesti esiajalugu. *Looming* 6/1994: 812–823
- Ligi, Priit, 1995. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaajal. *Muinasaja teadus 3: Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte*. Eesti Teaduste Akadeemia, Tallinn. S. 182–261.
- LPSRA 1974 = *Latvijas PSR arheoloģija*. Zinātne, Rīga 1974.
- LSV 2001 = *Latvijas senākā vēsture*. Latvijas vēstures institūta apgāds, Rīga, 2001.
- LV 1938 = *Latviešu vēsture* prof. F. Baloža un prof. A. Tentēļa redakcijā. I sējums, 1. daļa. AS Valters un Rapa, Rīga.
- Marksoo, Ann, 1999. Nõukogude luureorganitega seotud ajalugu ja allikakriitika Harri Moora juhtumi näitel. *Ajalooline Ajakiri* 1999/3/4 (106/107): 121–140.
- Moora, H., 1926. *Eestlaste kultuur muistsel iseisvus-ajal*. Tartu ülikooli arkeoloogia kabineti toimetused IV. K./Ü. "Loodus", Tartu.
- Moora, H., 1932. *Die Vorzeit Estlands*. Tartu ülikooli arkeoloogia kabineti toimetused – Veröffentlichungen des archäologischen Kabinetts der Universität Tartu VI, Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu.
- Moora, H., 1939. Eessõnaks. *Muistse Eesti linnused. 1936.–1938. a. uurimuste tulemused*. Õpetatud Eesti Selts, Tartu. S. 7–8.
- Moora, H., 1952. *Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rediģējuši Ē. Šnore. Latvijas valsts izdevniecība, Rīga.
- Moora, H., 1956. Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik*: 41–119. Toim. Harri Moora. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Moora H. – Laid E. – Mägiste J. – Kruus H., 1936. *Eesti ajalugu I*. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Teine, muutmata trükk. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu.
- Petersson, Håkan, 2005. *Nationalstaten och arkeologin. 100 år av neolitisk forskningshistoria och dess relationer till samhällspolitiska förändringar*. Gotarc serie B No. 36. Göteborg. <http://hum.gu.se/institutioner/arkeologi/publikationer/download/avhandlingHP.pdf> 19.12.2006.
- Salo, Unto, 1984. Pronssikausi ja rautakauden alku. *Suomen historia 1*. Weilin + Göös, Espoo.
- Selirand, Jüri, 1989. *Viron rautakausi. Viron nuoremman rautakauden aineiston pohjalta*. Toim. Pentti Koivunen. Studia archaeologica septentrionalia 1. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Selirand, J. – Tõnisson, E., 1963. *Läbi aastatuhandete*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Selirand, J. – Tõnisson, E., 1970. *Halki vuosituhsien*. Suom. Pekka Sarvas. Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste nro 1. Helsinki.
- Selirand, J. – Tõnisson, E., 1974. *Läbi aastatuhandete*. 2. trükk. Valgus, Tallinn.
- Selirand, J. – Tõnisson, E., 1984. *Through Past Millennia*. Engl. Ingrid Maidre. Periodika, Tallinn.
- Takala, Hannu, 2004. *The Ristola Site in Lahti and the Earliest Postglacial Settlement of South Finland*. Lahti City Museum, s. 1.
- Tallgren, A. M., 1922. *Zur Archäologie Eestis I. Vom Anfang der Besiedelung bis etwa 500 n. Chr.* Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B III:6. Dorpat.
- Tallgren, A. M., 1925. *Zur Archäologie Eestis II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr.* Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B VIII:1. Dorpat.
- Trummal, Vilma, 2000. Akadeemik Harri Moora – 100. *Ajalooline Ajakiri* 2000/2 (109): 125–132.
- Tõnisson, Evald, 1994a. Muinas-Eesti ühiskond – elitaarne või egalitaarne, riigiga või riigita? *Looming* 3/1994: 386–393.
- Tõnisson, Evald, 1994b. Miks ei võiks ma olla indiaanlane? *Looming* 6/1994: 806–811.
- Tvauri, Andres, 2003. Balti arheoloogia maailmaajaloo põõrises ehk gooti teooria saatus. *Eesti arheoloogia ajakiri* 7/1: 38–71.
- Vasks, Andrejs, 1998. Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 3/1998: 19–44.
- Vasks, Andrejs, 2005. Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 4/2005: 9–45.

Zetterberg, Seppo, 2007. *Viron historia*. SKS toim. 1118. Helsinki.

Zvelebil, Marek, 2001. Revisiting Indreko's culture historical model: "Origin and area of settlement of the Finno-Ugrian peoples". *Trames* No. 1, Vol. 5 (55/50): 26–47.

Timo Salminen (FT) on historiantutkija ja arkeologi. Kirjoittajalla on tekeillä tutkimus Baltian merkityksestä suomalaisen arkeologian historiassa.